

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 6, Yıl/Year: 2024 (Nisan/April)

Dini İçerikli Atasözleri Ekseninde Sosyal Güven ve Düzenin Tesisi Üzerine Bir

Arařtırma¹

A Research on The Establishment of Social Trust And Order on The Axis Of Proverbs With Religious Content

Kemal Cořkun

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara / Türkiye

kemalcoskun82@hotmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-4363-6338>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 22/03/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 21/04/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2024

Atıf / Citation: Cořkun, Kemal. “Dini İçerikli Atasözleri Ekseninde Sosyal Güven ve Düzenin Tesisi Üzerine Bir Araştırma”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 4/6 (Nisan/April 2024) 105-120.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

¹ Bu makale, 25-27 Ekim 2023 tarihinde düzenlenen ASEAD 12. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda yazar tarafından sunulan “Bir Sosyal Düzen ve Güven unsuru olarak dini öğelerin Türk atasözü ve deyimlerindeki yeri” başlıklı bildiriden üretilmiştir. Bildiri metni daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

Öz

Atasözleri ve deyimler, asırlar boyunca sık rastlanılan olaylardan ve toplumca makbul inanışlardan edinilmiş toplumsal deneyimlerin kısa ve öz bir ifadesidir. Kültürün taşıyıcısı olarak nesiller boyu aktarılır. Çoğu atasözünde ince bir zekâ kendisini gösterir. Atasözüne değer katan asıl fonksiyon ise kolektif, ortak duyguyu yansıtma becerisidir. Atasözleri, içinde var olduğu toplumun değer yargılarını, normlarını anlamak için kültürel kodlardır. Toplumsal bir kurum olarak din, kendi özel kavramlarıyla atasözleri ve deyimlerde yer almıştır. Bu çalışmada atasözleri üzerinden Allah düşüncesinin toplumsal bilinçteki yerleşimi sorgulanmıştır. Çalışmanın problemini, atasözlerinde yer alan başta Allah kelimesi olmak üzere dini nosyonlara taşınan anlamın sosyal düzen ve güven ile bağlantısı ve yönü nedir sorusu oluşturmaktadır. Bu sayede dini kavramların bireylerin sosyal eylemi üzerindeki gücünün yorumlanması amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan ve www.tdk.gov.tr adresinde yer alan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” isimli eserde bulunan atasözleri ve deyimler oluşturmaktadır. Atasözünü ve deyim seçimlerinde, dini ibarelerin atasözünde anlatılmak istenen durumla kelimenin kendi anlamı üzerinden bir etkileşimi olmasına dikkat edilmiştir. Atasözleri ve deyimler nitel araştırma desenine uygun olarak içerik analizi yöntemiyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada yoksulluk, ihtiyaç sahibi olma, zulmet, fenalık, endişe, kaygı gibi toplumsal olguların görüldüğü atasözünü ve deyimlerde, dini terimlerin de çoğunlukla yer aldığı izlenmiştir. Çalışmanın bir sonucu olarak atasözünü ve deyimlerde görülen Allah/Yaratıcı tahayyülünün olumlu, koruyucu ve merhametli Tanrı yönünde olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Atasözünü, Deyim, Sosyal Düzen, Sosyal Güven.

Abstract

Proverbs and idioms are short and concise expressions of experiences gained from events and common beliefs that have been frequently repeated in a society for centuries. It is passed down through generations as the carrier of culture. A subtle intelligence reveals itself in most proverbs. The main function that makes the proverb valuable is its power to reflect collective emotion. Proverbs are cultural data to understand a society's value judgments. As a social institution, religion, with its concepts and elements, has found its place in proverbs and idioms. In this study, the positioning of the imagination of God in the collective consciousness was examined through proverbs. The problem of the study is the question of what is the relationship and direction of the meaning given to religious words, especially the word Allah, in proverbs, with social order and trust. In this way, it is aimed to interpret the power of religious notions on the social action of individuals. The study population of the research consists of proverbs and idioms found in the work titled "Proverbs and Idioms Dictionary" prepared by the Turkish Language Association and available at www.tdk.gov.tr. In choosing proverbs and idioms, attention was paid to ensure that religious phrases interact with the situation that is intended to be described in the proverb, through the meaning of the word itself. Proverbs and idioms were tried to be interpreted using the content analysis method in accordance with the qualitative research design. In the research, it was seen that religious phrases were frequently included in proverbs and idioms that included social phenomena such as poverty, need, cruelty, evil and fear. As a result of the study, it was evaluated that the image of the creator in Turkish proverbs and idioms is in the direction of a positive, protective and merciful God.

Keywords: Sociology of Religion, Proverb, Idiom, Social Order, Social Trust.

Giriş

Toplum adı verilen soyut yapının çekirdeğini insan oluşturur. Küçük ya da büyük ölçekli bir toplumun görünür parçaları kurumlar, görünmeyen, somut olmayan kısmı ise kültürel çıktılardır. İnsan kurur (kurum) ve buna yine insan anlam (kültür) katar. İnsanoğlunu diğer canlı türlerinin işbirlikçi ürünlerinden ayıran niteliği, kurduğu düzenin daha karmaşık, sistemli ve sürdürülebilir yönüdür.

Toplumun karmaşık oluşu, özellikle gelişmiş toplumlarda birbirinden farklı görevleri yerine getiren kurumların çokluğu ile ilgilidir. Ekonomi, siyaset, din, eğitim, hukuk, aile, eğlence kurumlarının insicam içerisinde yürütülebilmesi için toplum işleyişi sağlam olmalıdır. Denge ve düzen sistemin işlevi için önemlidir. Bu karmaşık yapı içerisinde her kurumun sistemin işlevini artıran bir işlevi vardır.

Basit yapıli toplumlardan karmaşık yapıli toplumlara geçişte yapının kendini koruyabilmesi için bir sistemin varlığına ihtiyaç duyulur. Her kurum bağımsız çalışabilmekle beraber diğer kurumlarla etkileşimini sağlıklı bir işbirliği üzerine kurması gerekir. Bu işbirliği yazılı bir anayasa ve yönetmeliklerle teminat altına alınır. Tüzel ve gerçek kişiler bu yasalara ve yönetmeliklere bağı kaldıkları sürece sistemin işleyişinin daha sağlıklı olması beklenir. Toplum gerektiği zaman ceza mekanizmasını devreye sokarak yazılı normların çiğnenmesini engeller, toplumsal düzeni korumaya alır. Kimi zamanda kurumlar ve toplum, işini iyi yapan bireyleri ödül ve terfi ile taltif ederek daha iyisini yapmaya teşvik eder.

Giddens, “fırari dünya” olarak nitelendirdiği günümüz modern dünyasında insanların “soyut sistemlere” yani kurumlara güvenmek zorunda olduğunu belirtir. Örnek olarak, gıda yönetmeliklerini yazan ve kontrol eden kuruluşlara, içme suyunun arıtılmasına ya da finans kuruluşları sisteminin yürürlüğüne itimat edilmek zorunludur. Güven ve tehlikenin iç içe olduğu bu dünyada, muhtemel tehlikelerle baş edebilmek ve onlara güçlü bir tepki verebilmek için yöneticilere, idarecilere inanmak ve güvenmek durumundayız.²

İnsanoğlunun tesis ettiği sosyal yapının son biricik özelliği ise sürdürülebilir olmasıdır. İnsan dışında hiçbir canlı bu denli karmaşık ve sistemli bir yapıyı sonraki bir yüzyıla taşıyamamıştır. Toplum sadece maddi çıktılarıyla değil kültürel çıktılarıyla da varlığını sürdürür. Değer, inanç ve gelenek bir toplumu diğerlerinden ayıran alametifarikalardır. Toplum özgünlüğünü bu kültürel mirasa sahip çıkarak korur. Maddi gelişmişlik kültürel özgünlük ile sarmalanmaz ise kalıcı olmaz. Kültür bireyi büyük toplum ailesinin bir üyesi yapar.

Parsons ve Shils’e göre, normatif ve kognitif beklentilerin, ortak amaçların ve değerlerin bir işlevi olarak sosyal sistem içerisinde bağımsız ve kısmen uyumlu eylemler vardır.³ Toplumsal yapının durağan karakterinin sürdürülebilirliği de bir bakıma sosyal değerlerin kararlılığına ve devamlılığına bağıdır. Nitekim Parsons ve takipçilerine göre, sosyal değerler sosyal işleyişin temininde etkili

---

² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 159.

³ Talcott Parsons - Edward A. Shils, *Toward a general theory of action: theoretical foundations for the social sciences* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2001), 55.

bir sosyal baskı enstrümanıdır.⁴ Radcliffe-Brown da, öncülü Durkheim gibi bir toplumdaki söz edebilmek için üyelerin ortak değerleri kabul etmesini gerekli bir koşul olarak görür.⁵

Görüldüğü üzere sosyal işleyişin kodları kültürel mirasın kalıntıları arasında aranmıştır. Zira “Her toplum yetiştirdiği bireylere öncelikle kendi kültürünü, geleneğini, göreneğini, maddi ve manevi değerlerini aktarmak ister”.⁶ Kültürel mirasın somut olmayan öğelerinden birisi de atasözü ve deyimlerdir. Atasözleri, bir toplumun tarihin zorlu girdaplarında nelerle karşılaştığını ve bunlarla nasıl baş ettiğini bize anlatır. Atasözleri insanoğlunun var ettiği toplumun hem resmini çeker hem de sürdürülebilirliğine destek olur. Toplumsallaşma sürecinde didaktik yönünün yanı sıra normatif bir tavır ortaya koyar. Bu bakımdan araştırmada atasözleri üzerinden Allah düşüncesinin kolektif bilinçteki yerleşimi sorgulanmıştır. Böylece, atasözlerinde yer alan başta Allah kelimesi olmak üzere dini nosyonlara taşınan anlamın sosyal düzen ve güven ile bağlantısı ve yönü keşfedilecektir. İlk bölümde, dini ibarelerin yer aldığı atasözü ve deyimlere ait mevcut literatürden bahsedilmiş, yöntem bölümünde yapılan analizlerin detaylarına inilmiştir. Bulgular kısmında dini ibarelerin yer aldığı atasözleri temalara ayrılarak tablolar halinde sunulmuş ve açıklamalar yapılmıştır. Sonuç kısmında ulaşılan sonuçlarla ilgili genel değerlendirmelere ve önerilere yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Atasözleri ve deyimler, günlük konuşma dilinin sıkça başvurulan ifade şekilleri olması dolayısıyla bu konuda çok sayıda kitap ve makale yazılmıştır. Folklorik bir araç olarak atasözlerinin etki gücünü, düzenleyici, yönlendirici ve manipüle edici taraflarını konu edinen çalışmalar da bulunur. Örneğin Güneş, “İdeoloji-folklor bağlamında Sovyet sözde atasözleri” isimli çalışmasında 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Sovyetler Birliğinin bir propaganda aracı olarak atasözlerini suni bir şekilde var etme ve kullanma çabasını konu edinmiştir. Ruslar bu sayede bireyi dönüştürmeye, makbul bir Sovyet insanı oluşturmayı amaçlamıştır. Atasözlerinin ideolojik rolü, iktidarın amaçları gözetilerek din karşıtlığı yapmak ve yeni yönetimin lehine bir propaganda malzemesi sağlamak olmuştur. Güneş’e göre Sovyet sözde atasözleri bir slogan niteliği taşımakta ve iktidarın ideolojisini yansıtmaktadır.⁷

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 134.

⁵ E.C. Cuff vd., *Perspectives in Sociology* (London: George Allen and Unwin Publishers Ltd., 1. Baskı, 1979), 34.

⁶ Gönül Önel, *İlköğretim 6, 7, 8. Sınıf Öğrencilerinin Atasözlerini Algılama Düzeyleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 1.

⁷ Sadriye Güneş, “İdeoloji-folklor bağlamında Sovyet sözde atasözleri”, *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2023), 1330-1339.

Özpeynirci ve Kırmızı da atasözleri üzerinden Türk toplumunun psikolojik dayanıklılık durumunu çözümlenmeye çalışmışlardır. Araştırmada Kobasa'nın⁸ bu kavram ile ilgili ortaya koyduğu bağlanma, kontrol ve meydan okuma boyutları tema olarak kullanılmıştır. 373 atasözünün değerlendirmeye alındığı çalışmada, atasözlerinde bağlanma temasının öne çıktığı bulgularına varılmıştır. Bağlanma boyutu içerisinde de Yaradan'a inanma alt boyutunun öne çıkması, yaşam yolculuğunda yaşanan zorlu durumlar karşısında Allah'ın sığınılan en önemli dayanak noktası olduğu sonucuna ulaştırmıştır.⁹

Alkayı ise dini içerikli atasözlerini analiz ettiği çalışmasında Türkçede çok sayıda dini içerikli atasözü olduğunu ve bunun dinin toplumdaki önemine işaret ettiği sonucuna varmıştır. Dinin bir yaşam şekli olması itibarıyla bu içerikteki atasözlerinin de yaşamın bütün yönlerini yansıttığını söyler. Yine Alkayı, atasözlerinde yer alan dini kelimelerin birçok kavramı bünyesinde taşıyarak bir temsil niteliği taşıdığı sonucuna ulaşır. Kimi atasözlerinde naif bir dil kullanılırken, kimilerinde katı bir üslup kendini gösterir.¹⁰

Toplumsal sorunlarla ilişkilendirilmiş atasözü ve deyim çalışmalarına bakıldığında bunların ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyet rolleri, kadın-erkek eşitliği ve kadına karşı şiddet üzerine olduğu görülür. Bunlardan bir tanesi olan Kırılıoğlu, Akarçay ve Kırılıoğlu'nun ortak çalışmasında, kadına karşı şiddetin ve cinsiyet eşitsizliğinin içselleştirilmesinde rolü olduğu düşünülen atasözleri ele alınmıştır. 74 atasözü ve deyim incelenen çalışmada, atasözü ve deyimlerde kadının erkeğin sahip olduğu birçok haktan mahrum olduğu, kadının edilgen karakteri, nesneleşmesi ve zayıflığı vurgusu görülmektedir.¹¹

Kemiksiz ise atasözlerini, Milli Eğitimin öğretim programlarında yer alan dostluk, dürüstlük, vatanseverlik, adalet gibi kök değerler bakımından içerik analizine tabi tutmuştur. Türk atasözlerinde kök değerlerin hangi sıklıkla yer aldığı yazar tarafından tablolar halinde sunulmuştur. Yapılan çalışmada 374 atasözünden %57'sinin öz denetim değeri ile ilgili olduğu ortaya çıkarılmıştır.¹²

---

⁸ S. C. Kobasa, "Stressful Life Events, Personality and Health: An Inquiry Into Hardiness" *Journal of Personality and Social Psychology* 37/1 (1979), 1-11.

⁹ Rabia Özpeynirci - Canan Kırmızı, "Atasözleri Ekseninde Psikolojik Dayanıklılık Kavramı Üzerine Bir Araştırma" *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 24/43 (2022), 1113-1126.

¹⁰ M. Fatih Alkayı, "Dini İçerikli Atasözleri Üzerine", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/27 (2009), 287-292.

¹¹ Huriye İrem Kalaycı Kırılıoğlu vd., "Atasözleri ve Deyimlerde Kadına Yönelik Şiddetin İzleri: Niteliksel Bir Çalışma", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8 (2016), 101-122.

¹² Ömer Kemiksiz, "Kök Değerler Bakımından Türk Atasözleri" *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2021), 495-518.

2. Yöntem

Makale nitel araştırma modelindedir. Elde edilen veriler dokümantasyon taraması ile toplanmış ve sonrasında anlamsal içerik analizine başvurulmuştur.

“İçerik analizinde temel amaç, toplanacak verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla keşfedilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonrada ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir şekilde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir.”¹³

Çalışmada verilerin içerik analizi yapılarak 5 tema (kategori) oluşturulmuş, sonrasında atasözü ve deyimler bu temalar içerisinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada atasözleri üzerinden Allah düşüncesinin toplumsal bilinçteki yerleşimi sorgulanmıştır. Çalışmanın problemini, atasözlerinde yer alan başta Allah kelimesi olmak üzere dini nosyonlara taşınan anlamın sosyal düzen ve güven ile bağlantısı ve yönü nedir sorusu oluşturmaktadır. Böylece dine has kavramların insanların toplumsal davranışları üzerindeki etkinliğinin anlaşılması hedeflenmektedir. Araştırmanın örneklemini Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan ve www.tdk.gov.tr adresinde yer alan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” isimli eserde bulunan atasözleri ve deyimler oluşturmaktadır.

Atasözü ve deyim seçimlerinde, dini ibarelerin atasözünde anlatılmak istenen durumla kelimenin kendi anlamı üzerinden bir etkileşimi olmasına dikkat edilmiştir. Örneğin “cami ne kadar büyük olsa imam gene bildiğini okur” atasözünde dini birer ibare olan cami ve imam kelimeleri substantiyel manaları itibarıyla atasözünde anlatılmak istenen durumla işlevsel bir ilişki içerisinde değildir.

Atasözü ve deyimleri daha iyi yorumlayabilmek için oluşturulan temalar biri alanda uzman olmak üzere 3 farklı kişi tarafından tekrar değerlendirilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

“İktisadi İyimserlik” kavramı ilk tema olarak belirlenmiş ve bu temaya ait olduğu düşünülen atasözleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

¹³ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 227.

Bu tema içerisinde toplumun fakirliğe, muhtaçlığa, kriz durumlarına ve ekonomik yaşam mücadelesine karşı duruşunu ifade eden 13 atasözü ve 1 deyim dâhil edilmiştir. Atasözü ve deyimlerin anlamsal olarak ortak öğretisi “Allah’ın kulunu çaresiz bırakmayacağı” fikridir. Bu tema altındaki atasözü ve deyimler de insanlığın deneyimlediği çocuk büyüme (“Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter”), zayıflık, engellilik, güçlü bir sosyal çevreden mahrumiyeti (“Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir”) ve alt statüde bir ailede büyüme (“Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez”) gibi zorluklara ve sosyal sorunlara değinmektedir. Bununla beraber atasözlerinin psikolojik zaviyeden bireyin durumunu kabullenmesine, topluma yabancılaşmamasına ve psikolojik dayanıklılık kazanmasına katkısı vardır. Sadece rıza hali ile durumu kotarmak değil, geleceğe dair yüksek beklenti, iyimserlik ve yılmazlık duyguları atasözlerinin veciz ifadeleri içerisinde kendine yer bulmuştur. Sosyolojik yönden bakıldığında ilgili atasözlerindeki eşit fırsat (“Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez”), krizden çıkış (“Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar”) ve ilahi şans (“Allah kulunu kısmeti ile yaratır- Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir”) beklentisi; sosyal sermayeyi ifade eden iş bölümü ve organizasyonlarda sosyal güven unsurunun devreye girmesine katkı sağlayacağı fikrini vermektedir.

Kadere rıza göstermek, rızık Allah’tan beklemek, sabretmek, kanaat göstermek İslam dininin güzel ahlak değerleri içerisinde görülür. Atasözleri bu dini ilkelerin Türk toplumunun yaşama bakışını etkin bir şekilde belirlediğine işaret eder. Yaradan’a güvenmek ve iyiliği ondan beklemek, sosyal güvenin oluşumuna katkı sağlayacağı söylenebilir. Çünkü Yaratıcının insanı düze çıkarma, kurtarma ve bolluğa erdirme edimi yine başka iyi insanlar aracılığıyla olacaktır. Tabiat olaylarının yardımıyla insanın beklenmedik sürprizlerle, mucizevi olaylarla karşılaşması, kendisine sihirli bir elin dokunuşu ne İslam dininin öğretileriyle bağdaşır, ne de Türk toplumunda böylesi bir beklenti hâkimdir. Bu ontolojik ve epistemolojik bilinç, insanın yüzünü içerisinde yaşadığı toplumun fertlerine ve kurumlarına döndürmüştür.

Tasavvufi bir söylem olan “bir lokma bir hırka” anlayışının, Türk toplumunda bir etkinlik gösterdiği söylenemez. Bu çileci ve kanaatkâr bakış, atasözlerinde yer almamıştır. Atasözlerinde izleri görülen tevekkül anlayışı, tedbirsizlik ve tembellik ile karıştırılmamalıdır. Bir lokma bir hırka mottosu sahip olunan dünya malına bir lokma bir hırkadan daha fazla değer vermemek gerektiği şeklinde anlaşılabilir.

Parsons, toplumsal düzenin ve güvenin yerini kaosa bıraktığı dönemlerde külçe altının kıymetli ve aranır olduğuna, sükûnetin hâkim olduğu dönemlerde ise paraya değer veren şeyin öncelikle güven olduğunu ifade eder.¹⁴ Atasözleri de, yılgınlık, umutsuzluk, kaytarma ve tembellik gibi olumsuz davranışların yerine sabır, umut, çabalama, rıza ve tevekkül gibi olumlu değerler ön plana çıkarmıştır. Geçmiş insanların tecrübelerinden ve yol göstericiliğinden ortaya çıkmış bu sözlerin, toplumda muhtemel bir keşmekeşliğin önünü almak amacı güttüğü de söylenebilir.

Tablo1: İktisadi iyimserlik temasına göre atasözü ve deyimlerin dağılımı

	“Allah kulunu kısmeti ile yaratır.”
	“Allah bal mumu yakana bal mumu, yağ mumu yakana yağ mumu verir.”
	“Garip kuşun yuvasını Allah yapar.”
	“Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.”
	“Ağılarda oğlak doğsa ovada otu biter.”
	“Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlelerin muradını verecek Hak.”
Tema 1: İktisadi İyimserlik	“Allah sağ gözü (eli) sol göze (ele) muhtaç etmesin.”
	“Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir.”
	“Allah uçamayan kuşa alçacak dal verir.”
	“Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez.”
	“Allah yürü ya kulum demiş.”
	“Sabreden derviş, muradına ermiş.”
	“Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir.”
	“Allah ne verdiyse.”

¹⁴ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: Varlık Yayınları, 1982), 183.

“Yaşama Bağlılık” kavramı ikinci tema olarak belirlenmiş ve bu temaya ait olduğu düşünülen atasözleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Bu tema içerisinde zulme, felakete ve çaresizliğe karşı sabretmeyi, umudunu kaybetmemeyi ve yaşamaya devam etmeyi telkin eden atasözlerine rastlıyoruz. Bu kategori içerisinde 10 atasözü yer almıştır. İlk iki atasözünde somut bir düşmana, kötülük sahibine karşı Allah’ın kulunun yanında olacağı ifade edilmektedir. Diğer atasözlerinde ise ekseriyetle belki umutsuz bir hastalık, gurbet, ayrılık ve ayrımcılık gibi sosyal hayatın içerisinde sık rastlanan acılara karşı Allah’a güvenilmesi ve yaşamdan vazgeçilmemesi vurgulanmaktadır. Tarihsel arka planda maşeri vicdanı fotoğraflayan bu atasözleri toplumda “bağışlayıcı, yardımsever Tanrı” imajının canlı olduğunu da göstermektedir. Atasözlerinin nesilden nesile aktarılan kültür hazineleri, değer taşıyıcıları ve sosyalleşme eyleyenleri olduğu düşünüldüğünde içerik olarak toplumsal birliğe ve sistemin işleyişine güçlü bir katkı sağladığı düşünülebilir.

Bu kategori içerisindeki atasözleri analiz edildiğinde insanın yaşamı üzerindeki kontrolünün sınırlı olduğu fikri belirir. Durkheim’in düşüncesinde yer aldığı şekliyle suç doğaldır¹⁵, sosyal hayatın bir gerçeğidir. Kötülük, afetler ve hastalıklar her zaman olacaktır. Modern bilimin afet ve hastalıkları bir nebze kontrol altına alabildiği bir realite olmakla beraber, suç oranını düşürdüğünü söylemek pek mümkün görünmez. İnsanın başa gelen olumsuz durumlar karşısındaki aciziyeti, merhametli ve koruyucuyu bir Tanrı düşüncesi ile kadere rıza formunu almıştır.

Bir suç işlendiğinde sosyoloğun önceliği, suçun hukuki yaptırımından ziyade, halkın suça ve suçluya gösterdiği tepkinin şiddetine odaklanmasıdır.¹⁶ Atasözleri böyle durumlarda halktaki “Yaratıcıya sığınma” halinin etkisine dikkat çeker. Atasözlerinde en büyük hâkim, kurtarıcı ve iyileştirici olarak Allah fikrine kuvvetli bir vurgu vardır. İnsanoğluna Yaratıcının mahkemesinin bu dünyada da etkili olduğuna ikna etmesi, insanın yalnızlaşmasına ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşmasına mani olur.

---

¹⁵ Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çev. Cemal Bali Akal (Ankara: Dost Kitabevi, 2010), 90.

¹⁶ Henri Levy-Bruhl, *Hukuk Sosyolojisi*, çev. Hüsnü Dilli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 79-80.

Tablo 2: Yaşama bağlılık temasına göre atasözü ve deyimlerin dağılımı

	“Zalimin zulmü varsa, mazlumun Allah’ı vardır.”
	“Her firavunun bir Musa’sı olur.”
	“Tevekkelin gemisi batmaz. (eşğini kurt yemez)”
	“Bir kararda bir Allah.”
Tema 2: Yaşama Bağlılık	“Düşmez kalkmaz bir Allah.”
	“Allah’tan umut kesilmez.”
	“Allah kulundan geçmez.”
	“Allah sevdiğine dert verir.”
	“Allah sabırlı kulunu sever.”
	“Allah dağına göre kar verir.”

“İyiliğe Teşvik” kavramı üçüncü tema olarak belirlenmiş ve bu temaya ait olduğu düşünülen atasözleri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Bu tema içerisinde doğruluk, iyilik, merhamet ve vefakârlık gibi prososyal davranışlara yer veren 3 atasözü tespit edilmiştir. Doğruluk ve iyiliğin gizli yapılması ya da bir beklenti içerisinde olunmaması, iyiliğin değerini de artırmaktadır. Bununla birlikte gerçek statü ve itibarın kaynağı toplumdaki alınıp Allah’a verilmektedir. Üçüncü atasözünde de toplumda seni statü sahibi yapacak araçları elde ettiğinde bunların büyümesine kapılıp Allah’ı unutma diyor. Bu söz, Max Weber’in kapitalizmin ruhu olarak gördüğü Protestan asketizmini, çileciliğini akla getirmektedir.¹⁷ Aynı atasözünün ikinci kısmı da sahip olduğun araçların kıymetini bilmeli, hizmetinde bulunan insan ya da hayvan türünden bir varlık ise çalışmasının karşılığını eksiksiz verilmesi gerektiği anlatılır. Bu atasözleri de Tanrı iradesi ve kudretinin yeryüzünde var olan nizamın sürmesi yönünde kullanıldığı fikrini vermektedir.

¹⁷ Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizm’in Ruhu, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınları, 1999, 2. Baskı), 156.

Weber'in toplumsal eylemin karakterini açıklamak için başvurduğu dört davranış tipi vardır. Bu davranış tipleri "Amaç-Ussal (zweckrational), Değer-Ussal (wertrational), Duygusal ve Geleneksel" şeklinde gruplara ayrılır. Weber açısından Değer-Ussal eylem tipinde kişiyi harekete yönlendiren etki başarı ya da statü beklentisi değildir. Bireyi davranışa harekete geçiren dini, ahlaki ya da estetik bir değere duyulan imandır.¹⁸ Atasözlerinde bireyin değer-ussal bir sosyal eyleme teşvik edildiği belirgindir.

Tablo 3. İyiliğe teşvik temasına göre atasözü ve deyimlerin dağılımı

	"Doğrunun yardımcısı Allah'tır."
	"İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir."
Tema 3: İyiliğe Teşvik	"Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma."

"Bir Arada Yaşayabilme İmkânı" kavramı dördüncü tema olarak belirlenmiş ve bu temaya ait olduğu düşünülen atasözleri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Bu tema içerisine evlilik, komşuluk, akraba ve büyüklere saygı ve sosyalleşme gibi sosyal olgulara yer veren 5 atasözü dâhil edilmiştir. Bireyin sosyal hayatını çoğunlukla aile, mahalle arkadaşları, yakın ve uzak akraba ile ilişkileri kapsar. Aile içi normlar, mahalle kültürü ve baskısı, atalardan gelen adetler, örfler bireyin sosyalleşme ve kimlik edinme sürecinin nirengi noktası olmuştur. Bireyler yaşamlarının bazı dönemlerinde çevresiyle olan ilişkilerinde sorunlar yaşayabilir. İçinde bulunduğu topluma yabancılaşır. Durkheim'in söylediği gibi herhangi bir sosyal haktan, imkân ya da faydadan mahrum kalmamasına rağmen birey içinde yaşadığı topluma yabancılaşabilir, anomi durumu yaşayabilir. Bu durum anomik intihara kadar da gidebilir.¹⁹ Atasözleri bireyin yalnızlaşmasını, toplumdan uzaklaşmasını, geçim korkusuyla aile kurmaktan kaçınmasını doğru bulmaz. Bu konuda

¹⁸ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 1/132-133.

¹⁹ Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 407.

insanları uyarır. Komşu ve akraba hakkını Tanrının hakkına denk tutar. Yalnızlığın insana yakışmadığını, insanın özünde toplumsal, medeni bir varlık olduğunu vurgular. İnsana “kaçış hakkı” tanımaz.

Duverger, iktidarı muktedir kılan unsurun tahmin edilenin aksine zorlayıcılık değil, sosyal güven olduğunu söyler.²⁰ Dini içerikli atasözlerinde sosyal güvenin tesisine dair çabanın varlığı gözden kaçmaz. Komşuluk, evlilik, arkadaşlık, büyüklere saygı vb. sosyal ilişkilerle ilgili sözler ters-ten okunmayla bakıldığında bu ilişkiler aslında ağır yüklerle dönüşebilir. Dini ibareli atasözleri, bireyin bu ilişkilerine katlanılabilir anlamlar katarak onun boşluğa düşmesini engeller ve sosyal düzenin sağlanmasına katkı sağlar.

Tablo 4: Bir Arada Yaşayabilme İmkânı temasına göre atasözü ve deyimlerin dağılımı

	“Ver yiğidi yiğide, Mevla rızkın yetire.”
	“Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir.”
Tema 4: Bir Arada Yaşayabilme İmkânı	“Evlenen ile ev alana Allah yardım eder.”
	“Atasını tanımayan Allah’ı tanımaz.”
	“Yalnızlık, Allah'a mahsustur (yaraşır).”

“İlke/Norm Ölçüsü” kavramı beşinci tema olarak belirlenmiş ve bu temaya ait olduğu düşünülen atasözleri Tablo 5’de gösterilmiştir.

Bu temanın içerisinde arsızlık, hırsızlık, haksızlık, açgözlülük gibi kötü davranışların tabir edildiği, betimlendiği ve eleştirildiği 6 atasözü ve 7 deyim yer verilmiştir. Anthony Giddens’in ifadesiyle günümüz dünyası “fırası dünya”dır. Bu dünya tehlike ve belirsizliklerle doludur.²¹ Esasında ilkesiz, kuralsız ve çıkarıcı insanlar tarihin her döneminde var olmuştur. Türk atasözü ve deyimlerde tehlikeli ve art niyetli kişi “dinsiz”, “imansız”, “Allah korkusu olmayan” gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Yani din, iman ve Allah korkusu ilkel olmanın, normlara uymanın ve güvenilir bir kişi olmanın şartı gibi anlaşılmıştır. Kötünün hakkından daha kötünün geleceğini ima etmek için “dinsizin hakkından imansız gelir” denilmiştir. Düzelmek, ıslah olmak, kurallara uymak, anlayışlı hale dönüşmek “imana gelmek” deymiyle tabir edilmiştir.

²⁰ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, 182.

²¹ Giddens, *Sosyoloji*, 159.

Giddens, güven ve tehlikenin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyler.²² Atasözlerinde tehlikelerden emin olmanın, bireyin ve toplumun kendini güvende hissetmesinin kapısını açacak anahtarın Tanrının elinde olduğu düşüncesi güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.

Merton anomî olgusunu ele alırken, bunu kültürün öncülüğünde belirlenmiş hedefler, hedeflere ulaşmak için yasal olarak kullanılacak araçları tanımlayan normlar ve normları çiğneme-den hedeflere ulaşabilmeyi sağlayacak toplumsal olanakların dağılımı üzerinden açıklar. Bireyler, toplumlara göre farklılık arz etmekle beraber çoğu zaman kültürce belirlenmiş gayelere ulaşabilmek için eşit bir olanak dağılımına sahip olmazlar. Bunun sonucunda birey toplumca belirlenmiş normlara, değerlere ve inançlara ters düşmeye başlar. Bu anomîk durum sosyal sapmaya, suça yol açar. Merton bunun bir istisnası olduğunu söyler. Şayet bazı sosyal kontrol mekanizmaları toplumsal sistem içerisinde düzgün işlerse anomî oluşumu görülmeyebilir.²³ Bu noktada bir ilke ve norm ölçüsü olarak dini içerikli atasözleri toplumsal kontrol mekanizmalarından biri olarak değerlendirilebilir. Atasözlerine bakıldığında ilkesizlik, normsuzluk ve taşkınlık hali kınanmış ve bunun bir bedeli olacağı konusunda toplum uyarılmıştır.

---

²² Giddens, *Sosyoloji*, 160.

²³ Barlas Tolun, *Toplum Bilimlerine Giriş* (Ankara: Adım Yayınları,1996), 64-78.

Tablo 5: İlke/Norm ölçüsü temasına göre atasözü ve deyimlerin dağılımı

	“Kork Allah’tan korkmayandan.”
	“Açın imanı olmaz.”
	“Dinsizin hakkından imansız gelir.”
	“Dinden imandan çıkmak.”
	“Dini imanı para”
	“İmana gelmek.”
Tema 5: İlke/Norm Ölçüsü	“İllallah demek/dedirtmek.”
	“Kul azmayınca Hak yazmaz.”
	“Şeriatın kestiği parmak acımaz.”
	“Arayan Mevla’sını da bulur belasını da.”
	“Allah'ın binasını yıkmak.”
	“Allah'tan korkmaz”
	“Allah'ın cezası”

Sonuç

Çalışmada yoksulluk, ihtiyaç sahibi olma, zulmet, fenalık, endişe, kaygı gibi toplumsal olguların görüldüğü atasözü ve deyimlerde dini terimlerin de çoğunlukla yer aldığı izlenmiştir.

Genel olarak atasözü ve deyimlerde görülen Allah/Yaratıcı tahayyülünün olumlu, koruyucu ve merhametli Tanrı yönünde olduğu değerlendirilmiştir.

Beklenmeyen zamanlarda gelen güzel bir haber, umulmayan yerden gelen bir şifa, olmaz denilen şeyin olması “Allah’ın hikmeti” olarak görülmüştür.

Dini ibareli atasözü ve deyimlerde isyan fikrine pek rastlanılmaz. Tanrı iradesi ve kudreti, yeryüzünde var olan nizamın sürmesi yönünde hareket eder.

İçerik olarak toplumsal birliğe ve sistemin işleyişine güçlü bir katkı sağladığı dikkat çekicidir. Atalar, yalnızlığı, bir köşeye çekilmeyi, vazgeçmeyi hoş görmez. İnsana “kaçış hakkı” tanımaz.

Atasözlerinde tehlikelerden emin olmanın, bireyin ve toplumun kendini güvende hissetmesinin kapısını açacak anahtarın Tanrının elinde olduğu düşüncesi güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.

İçerisinde dini kavramların olduğu ve bu kavramların atasözünün anlamsal çizgisini belirlediği Türk atasözü ve deyimlerinde didaktik ve normatif özellikler ağır basar. Allah'ın yardımseverliğine dair umut ve tevekkül bir norm halini almıştır.

İyiliğe teşvik temasında başarı ve statünün kaynağı olarak Yaratıcı görülür. İyilik ve doğruluk bir erdem olarak görülür ve bunun karşılığı toplumu aşan, aşkın bir varlıktan beklenir.

Bu çalışma Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan dini içerikli atasözlerinin sosyal güven ve düzen ile ilişkisini kendisine konu edinmiştir ve kendisini bu konu ve örneklem ile sınırlamıştır. İleride araştırmacılar daha eski kaynaklarda geçen dini içerikli atasözlerini inceleyerek günümüzde varlığını sürdüren atasözleriyle mukayese yapabilirler. Bu Türk toplumunun tarihsel anlamda zihniyet dünyasındaki dönüşümleri yorumlamaya yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Alkay, M. Fatih. "Dini İçerikli Atasözleri Üzerine". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/27 (2009), 287-292.
- Cuff, E.C vd. *Perspectives in Sociology*. London: George Allen and Unwin Publishers Ltd., 1979.
- Durkheim, Emile. *İntibar*. çev. Z. Zühre İlgelen. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.
- Durkheim, Emile. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. çev. Cemal Bali Akal. Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Duverger, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Varlık Yayınları, 1982.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. çev. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Güneş, Sadriye. "İdeoloji-folklor bağlamında Sovyet sözde atasözleri". *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2023), 1330-1339. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1317437>
- Kalaycı Kırloğlu, Huriye İrem vd., "Atasözleri ve Deyimlerde Kadına Yönelik Şiddetin İzleri: Niteliksel Bir Çalışma". *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8 (2016), 101-122.
- Kemiksiz, Ömer. "Kök Değerler Bakımından Türk Atasözleri". *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 495-518.
- Kobasa, S. C. "Stressful Life Events, Personality and Health: An Inquiry Into Hardiness". *Journal of Personality and Social Psychology* 37/1 (1979), 1-11.
- Levy-Bruhl, Henri. *Hukuk Sosyolojisi*. çev. Hüsnü Dilli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Önel, Gönül. *İlköğretim 6, 7, 8. sınıf öğrencilerinin atasözlerini algılama düzeyleri*. İstanbul. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Özpeynirci, Rabia - Kırmızı, Canan. "Atasözleri Ekseninde Psikolojik Dayanıklılık Kavramı Üzerine Bir Araştırma". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 24/43, 2022.
- Parsons, Talcott - Shils, Edward A. *Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2001.
- Tolan, Barlas. *Toplum Bilimlerine Giriş*. Ankara: Murat ve Adım Yayıncılık, 1996.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. 2 Cilt. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.
- Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yay., 2. Baskı, 1999.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8. Baskı, 2011.